

Frans Lundberg – svensk eller dansk filmproducent?

Rubriken på den lilla presentation förleddes av en långvarig vacklan hos svenska och danska filmforskare angående på vilken sida av Öresund Frans Lundbergs spelfilmer från åren 1910–12 hör hemma. Länge figurerade de filmtitlar man kände till i danska filmografier med tillägget okänd producent eller Fotorama i Aarhus. Med Sven G. Winquists filmografi över svenska stumfilmer introducerades en del av Lundbergs filmer i de svenska rollorna.

Förvirringen nådde sin kulmen när *Räddningen av den äldre nordiska filmen* publicerades 1972; då figurerade Lundbergs filmer samtidigt i den danska listan som danska filmer och i den svenska som svenska filmer.

Sedan dess har Marguerite Engbergs *Registrant över danske Film* kommit ut och där har Lundbergs filmer rensats ut – tyvärr redovisas inte övervägandena bakom operationen. Och ett litet undantag finns, nämligen filmen *Herr och Fru Momessen på skogsutlykt* (1911), en enaktare med Oscar Stribolt och Kate Fabian, som under en senare titel, *Stri paa Skovtur*, förtecknas som en dansk film från 1916 med producentbeteckningen Striboltfilm, en uppgift som sannolikt härstammar från bolaget Kinografens filmkatalog.

Alltså: den nuvarande danska ståndpunkten är den att Frans Lundbergs filmer är svenska.

Vad säger man då på svenskt håll? I den helt nyligen utkomna *Svensk filmografi 1* är de flesta av Lundbergs filmer upptagna – det saknas visserligen en långfilm och en kortfilm, men det är av andra skäl än den dansk-svenska problematiken. Annars inkluderas filmerna men med en generell brasklapp som upprepas som ett omkväde vid varje film, utom vid de där rollbesättningarna är helsvenska:

En av de komplicerande faktorerna med Lundbergs verksamhet är att han hade avsevärda intressen också i den danska filmbranschen, och det är många gånger svårt att avgöra i vad mån alla filmer han presenterade som "egen upptagning" verkligen är att betrakta som svenska. Ibland far han med uppenbara osanningar därvidlag, och rollbesättningarna är oftare heldanska än svenska. Efter den svenska censuren inrättande blev Lundbergs renommé tämligen skamfilat. Statens Biografbyrå intog en märkbar skepsis både till hans produktionsuppgifter och till själva produkterna. Flera av hans filmer totalförbjöds. I denna filmografi förtecknas emellertid samtliga kända filmer som Lundberg anger som egen produktion, såvida det inte föreligger bevis för annan härkomst.

Det intressanta med hela den underbara härva är förstärkt vilka kriterier samtliga inblandade kan antas acceptera för att en gång för alla slå fast filmernas proveniens. Det som bekymrar svenskarna är Lundbergs "avsevärda intressen" i den danska filmbranschen. Dessa intressen var nu inte särskilt omfattande. Det har ofta sagts att Lundberg ägde Nørrebro Biografteater i Köpenhamn, uppgiften härstammar från ett par

brevhuvuden och ett förtryckt firmakvart i Filminstitutets samlingar. Går man till källorna kompliceras bilden. Det var ingen enkel affär att starta biograf i Danmark, det fordrades bevillingen, dvs ett officiellt tillstånd som utfärdades av polismyndigheterna. Sådant tillstånd har aldrig Frans Lundberg haft för Nørrebro Biografteater. Från september 1905, då biografen öppnades, fram till sommaren 1912 står en Julie Andersen som bevillingshavare. Därefter övertogs rätten av skådespelaren William Wandahl. Emellertid framgår det av dokumentationen i samband med Wandahls övertagande, då också Frans Lundberg och ungefär hundra andra intressenter anmälde sitt intresse, att Lundberg kunde visa upp ett avtal där han själv, Julie Andersen och Lundbergs syster Maria Persson stod som delägare till rörelsen. Således inskränker sig Lundbergs roll i den danska filmbranschen till delägarskapet för Nørrebro Biografteater 1905–12.

Nästan överlag rekryterade Lundberg sina skådespelare från Köpenhamns privatteatrar. Kanske kan man bakom detta spåra samma önskan att arbeta med rutinerat, yrkeskunnigt folk som bakom Svenska Bios val att låta de lokala amatörerna ersättas med krafter från Stockholmsscenerna. För att bygga upp en verksamhet av den omfattning som Lundbergs rörelse hade 1911 och 1912 fordrades professionella krafter och då låg Köpenhamn bättre till än Stockholm, både ifråga om avstånd och kontakter.

Tveksamheten till filmernas ursprung grundlades redan av den svenska censuren, Statens Biografbyrå, som inledde sin verksamhet samtidigt som Lundberg blev storproducent av vågade filmmelodramer. Denna filmtyp odlades flitigt i de danska filmateljéerna och utifrån andra ideal än dem som besjälade de svenska censorerna, överlag rekryterade från de kretsar som drivit fram Statens Biografbyrå. För dem blev Lundberg ett principfall, det framgår av anteckningarna på censurkorten för filmerna. Man irrade för en svensk filmkultur med didaktiska förtecken och såg inte med blida ögonen på sensationsfilmerna. Danskarna var pionjärer på det området och när nu Lundbergs filmer dök upp med samma problematik, och dessutom med helt igenom danska roller, valde censorerna att statuera exempel. Hellre fälla än fria blev parollen, tydligast illustrerad beträffande filmen *Anförtrodda medel*, där det principiella i motiveringen framgår av att samtliga censorer signerat totalförbudet:

Utgjorde nu denna bild ett isolerat fall, kunde man kanske på grund av a) den diskreta ton, som vilar över åtminstone en del av scenerna mellan hustrun och älskaren b) det faktum att förhållandet ej omges med förskönande omklädnad c) slutet där hustrun förskjutes, tolereras, men som erfarenheten visat oss, att just denna genre (äktenskaplig otrohet) är synnerligen eftersökt inom filmindustrien och bildernas godkännande skulle draga med sig godkännandet av en hel del efterföljande, hava vi ansett oss böra förbjuda dess förevisande.

Om filmen *Broder och syster* skrev censorn: "Ett kläparverk i dansk stil och mycket litet konstnärligt samt till skada för den svenska filmindustrins namn."

Kombinationen av typiskt danska stilingredienser och danska skådespelare har lagt grunden till misstron mot filmernas ursprung, och filmhistorikernas misslyckande med att få fram källmaterial kring Lundbergs verksamhet har lett till den vacklan som *Svensk filmografi* är det senaste utslaget av.

Att Lundberg satsade på danskt yrkesfolk är som sagt inte överraskande. Att han valde att helhjärtat satsa på filmmelodramer i dansk stil var resultatet av experimentåret 1910 då han varvade det nationella och spekulativt internationella: *Värmländingarna*, helyllesvenskt, och *Massörens offer*, ett i Danmark utlagt beställningsverk som ingående fördjupade sig syndigt storstadsliverne. *Massörens offer* visade sig hålla för internationell avsättning och de pengar som Lundberg fick in från framförallt den tyska marknaden kom att definiera firmans fortsatta inriktning.

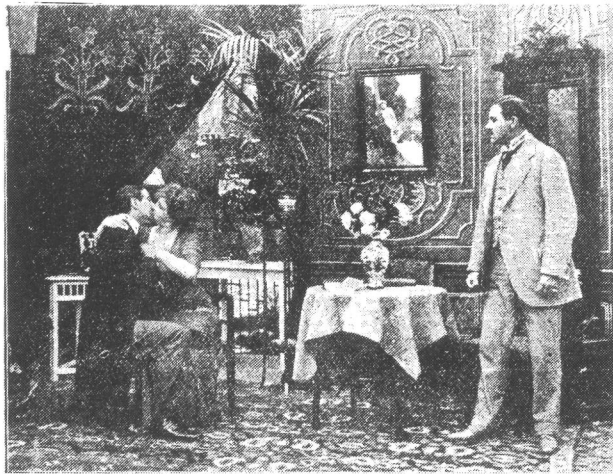
Säsongerna 1911 och 1912 var Frans Lundberg den kvantitativt dominerande svenske filmproducenten. Svenska Bio i Kristianstad producerade i mindre skala och var sysselsatta med att flytta verksamheten till Stockholm och Lidingö.

Censurens mellankomst hindrade Lundberg från att bli dominerande hemmavid. De flesta filmerna från 1911 blev totalförbudna, de från 1912 tilläts visserligen överlag, men blev oftast så hårt nerklippta att de inte var möjliga att visa. Internationellt fick filmerna däremot god spridning och på många håll blev de föremål för omfattande lanseringskampanjer.

Och då är vi framme vid källaget. Inte en enda filmruta återstår från de cirka 20 spelfilmer Lundberg spelade in. Söker man i det svenska och utländska lanseringsmaterialet går det emellertid att hitta fram till bevarade stillbilder från nästan samtliga filmer. Det är sällan fråga om förstörade filmrutor utan om stillbilder från uppställningar i filmen. Det viktiga är att få tillgång till en någorlunda komplett svit bilder för att kunna påvisa genomgående eller korsrelaterade kulisser och dekorelement som binder filmerna till uteateljén på en bakgård på Södra Förstadsgatan i Malmö.

Att Lundberg ville hålla till i Malmö vidimeras av hans begäran att från Danmark få införa föremål och dekor. Tullen avslag dock hans framställningar både 1911 och 1912. Lundbergs första spelfilm i längre format, *Värmländingarna* (1910), är bevisligen inspelad i Malmö med en lokal amatörtrupp. I en av bilderna i filmprogrammet – kvaliteten är allt annat än god – skymtar en matta med ett karakteristiskt mönster.

Samma mönster syns tydligare i det danska programhäftet till *Anförtrodda medel* från 1911.

Lundberg höll sig nästan genomgående på mattan i sina övriga filmer – och de filmer där mattan inte förekommer kan korsrelateras till "matt-filmerna" via andra dekorelement. Därmed är ett delproblem löst: filmerna är överlag inspelade i Sverige och utifrån detta kriterium svenska.

Ett annat kriterium är det finansiella: bekostades inspelningar verkligen av Lundberg eller var han blott bulvan för danska intressen. Också på denna frågan kan ett entydigt svar lämnas. Det går nämligen att presentera en komplett svit anställningslistor från de år Lundberg var filmproducent. Listorna lämnades in till myndigheterna i samband med skatterdovisningar. Bolagets stab av kontorsfolk, tekniker mm redovisas med anställningstid och lönesumma. Tyvärr hittar man inga skådespelarnamn då det i deras fall inte rörde sig om regelrätta anställningar utan om engagemang. Materialet visar att Lundberg ensam drev rörelsen; spökade något i bakgrunden var det system Maria Persson.

Ur en aspekt bör filmerna ges dansk kreditering. Idégivare och exekutörer, manusförfattare och skådespelare, regissörer, hörde hemma i Köpenhamn. Det artistiska ansvaret åvilade i stor utsträckning Agnes Nyrop-Christensen och Axel Breidahl; den förra var dansös och skådespelerska, Breidahl var tusenkonstnär och fanns nästan med på ett hörn i alla sammanhang dessa år. Deras bidrag gör dock inte Lundbergs filmer mindre svenska än de tre farser Breidahl spelade in för Svenska Bio 1914.

Slutsatsen av mitt arbete om Frans Lundberg, som utkommer i bokform i slutet av detta år, har kanske störst intresse på det metodologiska planet. Det är nödvändigt att etablera ett källäge med både bredd och djup på sekundärsidan när primärmaterialet, filmerna, inte finns bevarade. Arkivforskning är en mycket komplicerad och arbetskrävande syssla där man ofta bortser från den kreativa dimensionen. Den internationella branschpressen är oerhört försummad av filmhistorikerna, liksom dagspressen som sällan blivit systematiskt penetrerad; och den svenska censurarkivet är en guldgruva inte minst beträffande det utländska materialet.

Svaret på frågan i rubriken är således att Frans Lundberg drev en filmfirma i Malmö och med inspelningsbasen i en uteateljé där spelade in filmer med hjälp av danska artister med en teknikerstab sammansatt av både svenskar och danskar. Samtidigt drev han i kompanjonskap biograf i Köpenhamns (Nørrebro Biografteater) åren 1905–12 och ensam i Malmö, Stora Biografteatern på Södra Tullgatan 3, 1908–12. 1912 drog han sig tillbaka från filmbranschen.

50

